

WOODROW WILSON'UN "İDEAL" DÜNYA TASARIMININ, TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞ FELSEFESİNE ETKİLERİ

Levent ÜRER*

Abstract

This article aims at analyzing the relation between the Wilsonian principles and its impact upon the philosophical grounds on which the Turkish Republic was constructed upon. In the aftermath of the First World War, idealism held sway for a twenty years period, by imposing re-organization on the world scale, based on a liberal, nation-state system. This call for a new political system in the first hand provided the dissolution of three multinational world empires, Russian, Austria-Hungarian and Ottoman, while maintaining some room for new nation-states. The newly established Turkish Republic accepted a secular and liberal-democratic state system, identifying herself as a Western political entity searching for "peace" all around the world. The basic elements of idealism like, peace, unitary nation-state, democracy, liberal economy were emphasized as the founding principles of the Turkish Republic. Hitherto Woodrow Wilson's idealism while stimulating the foundation of new states sharing the same arguments, also gave USA the opportunity of being the superpower of the world, which can be called very realistic.

* * *

1900'lü yıllar daha önce hiç yaşanmadığı kadar büyük çaplı savaşları, can kayıplarını, kan ve gözyaşlarını beraberinde getirmişti. Yüzyılın hemen başlarında gerçekleşen I. Dünya Savaşı, gerek savaşın getirdiği ekonomik maliyetlerin büyüklüğü, gerekse 20'li yaşlarını süren Avrupa'daki genç ve üretken bir neslin ciddi bir kayba uğraması dolayısıyla savaş sonrası düzeni de etkileyen bir trajediye dönüşmüştü. Milyonlarca insan savaş boyunca ertesi gün kaybedebileceklerini bildikleri bir toprak parçası uğruna yaşamlarından olmayı göze almışlar ancak bir yandan da açlık, sefalet ve hastalıkların kol gezdiği son derece olumsuz koşullarda savaşın bir an önce sona ermesini dört gözle beklemişlerdi. Bu nedendir ki savaş

* Yrd.Doç.Dr.,İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

sona erdiği gün onu. "tüm savaşlara son veren savaş" olarak nitelendirmek¹, nesnel bir değerlendirmeden çok bir temenni örneğiydi. Artık insanlar savaş istemiyor, çocuklarına en asgari şartlarda bile olsa yaşamlarını sağlayacak bir ortam hazırlamanın kavgasını veriyordu. Wilson'cu düşünce işte böyle bir ortamda yeşermiş ve hemen hemen tüm uluslar açısından kısa bir süre için de olsa barışa yönelik bir umut kapısı olmuştu. Amerika adeta bir kurtarıcı olarak algılanmaya başlamış, eski sömürgeci devletlerin boyunduruğundan kurtulma mücadelesi arayan ülkelerde, Amerikanın kendilerine vasi olması ya da tayin edilmesi, bağımsızlık yollarından bir tanesi olarak görülmüştü.² Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde yeşermek durumunda kalan Türk Bağımsızlık Hareketi de yine Woodrow Wilson'un tasarımı olan bu "yeni" dünyada yerini almaya çalışacaktı. Bu çalışmada uluslar arası teori tartışmaları içinde genel kabul gören yaklaşımlar dışında, öncelikle Woodrow Wilson ve düşünceleri kısaca anlatılacak. Wilson sonrası izolasyonizm dönemi diye adlandırılan dönemde ABD'nin aksine her yerde özellikle "var" olduğu kanıtlanmaya çalışılarak, günümüz uluslararası düzeninin tohumlarının o yıllarda çimlendiği tespit edilecektir. Kısaca, W. Wilson'un ABD için ideal olan dünya tasarımının zamanla nasıl hayata geçirildiği tartışılacaktır. Anılan dönem Türkiye için de ilginç bir kırılma noktası olmaktadır. Anti emperyalizm ve Bağımsızlaşma talebi ile kurtuluş savaşını veren Türkiye, anılan dönemde Wilson ve idealizmini tüm diğer benzer bağımsızlık hareketlerinden önce kurgulayacak, hayata geçirmeyi de başaracaktır.

İdealizm ve Wilsoncu Düşünce

İdealizm düşüncesi savaştan zafere çıkan ABD ve İngiltere'nin karşılıklı yoğun destekleri ile I. Dünya Savaşı sonrasında en anlamlı teorisi haline gelmiştir. Tam da barış ortamına ihtiyaç duyulduğu bir dönemde, bu yönde tüm beklentileri de körükleyen dönemde idealist diye nitelendirilen Wilsoncu düşünce ortaya atıldı. Dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından dünya kamu oyuna duyurulan adeta ideal bir gelecek tasarımı olan, "dünya sathında yaygın bir demokrasi geleneğinin, sürdürülebilir bir barışın önkoşulu olduğu" inancını vurgulayan anlayış, tüm dünyada geniş kabul görmüştür. Bu durum akademik alana da yansımış ve

¹ Martin Hollis and Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1991, s.19

² Örneğin 1-8 Eylül 1920 yılında Bakü'de yapılan Birinci doğu halkları kurultayında da, Amerika bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Amerikanın adeta bir kurtarıcı olarak görülmesi karşısında Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi delegesi John Reed'in söylevi günümüze de ışık tutması açısından oldukça ilginçtir. Özetle, Amerikanın boyunduruğu altında olmanın, İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalizminden pek de farklı olmadığını vurgular. Dahası Amerikanın o güne kadar girdiği bölgelerden asla çıkmadığını da Filipinler ve Meksika'ya ilişkin örnekler vererek, pekiştirir. Ermenistan konusunda bölge halkları üzerinde Amerika'nın nasıl ikili oynadığına ilişkin örnekler de vererek özellikle kurultaya katılan devletleri uyarmaya çalışır. Bknz. **Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri)**, (Çev. Ali Alev,) İstanbul, Koral Yayınları, 1990, ss.131-137.

³ Fred Halliday, "The End of the Cold War and International Relations; Some Analytic and Theoretical Conclusions", *International Relations Theory Today*, Ed. Ken Booth and Steve Smith, Cambridge, Polity Press, 1996, s.46

aka
ve

Kir
siy
için
edi
yol
şek
sist
İng
som
heg

Mo
AB
Kor
AB
Avr
Bur
İkin
bu
saya

Mon
eder
son
kita
Avr
kuru
düşü
sava
taşıy
daha

⁴ Ho
Lond
⁵ Edu
s.5
⁶ Fah
Yayın
⁷ AE
uygul
kurul
sırala
politi
Bahar
mand
da be
Whee

akademik ilgi savaştan ziyade barış üzerine odaklanırken, sınırsız bir iyimserlik ruhu ve idealizme bürünmüşlük o dönemin temel özelliği haline gelmiştir.⁴

Kimilerince ütopyacılık olarak da nitelendirilen⁵ Wilsoncu idealizm, sistemdeki kimi siyasal birimlere pozitif kazanımlar sağlayabilen bir akım haline gelirken, kimileri içinse bir bitişin ilanı olmuştur. Özellikle "her ulusa bir devlet" biçiminde ifade edilen ideal "ulusçuluk" anlayışının yarattığı yıkımın, sistemde radikal değişikliklere yol açabilecek bir sistemik istikrarsızlığa yol açması da kaçınılmaz olmuştur. Bu şekilde kıta Avrupasında büyük imparatorluklar çağı sona ererken, yeni uluslararası sistemin büyük güçleri, bir savaştan galip çıktığı halde kısmen yıpranmış olan İngiltere ile ABD olmuştur. Bu şekilde "idealizm" olarak nitelendirilen ve savaş sonrası dünyayı istikrara kavuşturmayı hedefleyen ilkeler bütünü, yeni bir hegemonik dönemin şekillenmesinin adeta realist kuralları haline gelmiştir.

Monroe Doktrini ve Yalnızcılık (Isolationism) Politikasının Farklılaşan Anlamı
ABD Başkanı James Monroe tarafından 2 Aralık 1823 yılında onaylaması için ABD Kongre'sine gönderdiği, ve onaylamasını istediği iki temel ilke, daha sonra sonra ABD dış politikasının temel sloganı haline gelecektir. Birinci ilke, "Amerika'nın Avrupa ile politik hiçbir ilgisi yoktur ve Avrupa'nın iç işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık Avrupa'nın devletlerinde Amerika kıtalarının iç işlerine karışmamalıdır. İkinci ilke ise, "Eğer herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtalarına ayak basar ve bu kıtalarda sömürgecilik teşebbüsünde bulunurlarsa, ABD bu hareketi düşmanca sayacak ve Avrupa devletleri, ABD'yi karşılarında bulacaktır"⁶.

Monroe doktrini genel olarak ABD'nin yalnızcılık (izolasyonizm) politikasını ifade eder. Birinci Dünya Savaşında terkedilmek durumunda kalınan bu genel eğilim sonrasında, ABD Başkanı Wilson tarafından ilan edilen yeni ulusal doktrin, kendi kıtasının dışında bir müdahale öngörmemekle birlikte, büyüklüğü ve gücü Avrupalılar tarafından yeni algılanmaya başlayan bu uyuyan devin savaş sonrası kurulacak dünyada inisiyatif kullanacağını göstermektedir. Her ne kadar Wilson'un düşünceleri ile Amerikan Kongresinin düşünceleri bu konuda farklılaşsa⁷ ve ABD savaş sonrasında yeniden yalnızcılık politikasına dönse de, asla eski anlamını taşıyamayacaktı. Dahası ABD'nin bundan sonra Avrupa ile ilgili işlerde eskisinden daha duyarlı olacağı açıktır. Öyle ki "19. yüzyıl boyunca ABD dış politikasının

⁴ Horace V. Harrison, **The Role of International Theory in International Relations**, London, Van Nostrand Company, 1964, s.5

⁵ Edward Hallet Carr, **Twenty Years Crisis; 1919-1939**, London, St. Martin's Press, 1962, s.5

⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983, s70-71.

⁷ ABD Kongresi Wilson'un ilkelerini benimsemekle birlikte bunların dünya sahnede uygulanmasını sağlayacak bir müdahaleciliği benimsemediği gibi, Wilson'un önerisi ile kurulan Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı ve Versailles Antlaşmasını reddetmiştir. Bu sıralarda Amerika Senatosunda kendi içine dönmekten yana olan güçler, hasta Başkan'ın dış politikasının ana çizgilerini reddedecek kadar güçlü olduklarını kanıtlamışlardır. 1920 Baharında Milletler Cemiyeti'nde Amerikanın da bulunması ve Ermenistan için Amerikan mandası oluşturulması kararları Senatoda ezici bir çoğunlukla reddedilince, Başkanın zayıflığı da belli olmuştu. Bknz. Arthur S. Link, **Woodrow Wilson Revolution, War and Peace**, Wheeling, Illinois, Harlan Davidson, Inc., 1985, ss.126-128.

gelişimi, ABD'yi Atlantığın ötesinde değil, Pasifiğin ötesinde Avrupa devletleri ile karşı karşıya getirmiş ve ABD Avrupa devletlerinin politikalarına dolaylı olarak katılmak durumunda kalmıştır.⁸ ABD bu dönemde Avrupa'yı yakalayarak, Dünya liderliği konusunda adeta öne geçmiştir. Siyasal alanda Avrupa'da geri planda kalırken, ekonomik anlamda Avrupa için kaçınılmaz bir ticari potansiyel olmaktadır. Bu dönemde ABD, Milletler Cemiyeti'ne katılmamakla birlikte, bu teşkilattan tamamen uzak da kalmamıştır. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na katıldığı gibi, Milletler Cemiyeti'nin barış ve silahsızlanma faaliyetleri ile ilgilenmiş, bu sorunların görüşülmesi sürecine katılmıştır. Örneğin 1922 Vaşington Deniz Silahlarının Sınırlanması Konferansı, 1928 Kellogg Paketi esas itibarıyla ABD'nin eseri niteliğindedir.⁹

Wilson İlkeleri ve İdealizmi

ABD başkanı Woodrow Wilson'un henüz savaş sürerken 8 Ocak 1918'de, Amerikan Kongresi'ne sunduğu Ondört Noktalık Deklarasyonu kısaca şöyle özetlenebilir.¹⁰

⁸ Fahir Armaoğlu, *Age*, s. 74.

⁹ Armaoğlu, *Age*, s.215.

¹⁰ Wilson'un 14.noktalık programı şöyle özetlenebilir;

- 1) Barış anlaşmalarının ve diplomasinin her zaman açıklık ilkesine göre düzenlenmesi,
- 2) Uluslararası sözleşmelerin uygulanması amacıyla uluslararası bir faaliyet çerçevesinde denizlerin bir kısmının veya tamamının kapatılması haricinde, karasuları dışındaki deniz alanlarının savaşta ve barışta mutlak serbestisi,
- 3) Barışın sağlanması ve sürdürülmesi konusunda hemfikir ve uyum içerisinde olan tüm uluslar arasında ticaret koşullarının eşitlenmesi ve bütün ekonomik engellerin mümkün olduğunca çabuk kaldırılması,
- 4) Ulusal silahların yerel güvenlik için kullanılmasına yetecek minimum düzeye indirilmesi için gerekli garantilerin sağlanması,
- 5) Sömürge meselelerinin, ilgili halkların menfaatleri ile, yetkileri sonradan tespit edilecek olan sömürgeci devletlerin istekleri aynı derecede göz önünde bulundurulmak suretiyle, mutlak tarafsızlıkla çözümlenmesi,
- 6) Bütün Rusya topraklarının boşaltılması ve Rusya'ya kendi gelişmesini sağlamak için her türlü imkânın verilmesi,
- 7) Belçika'ya tam bağımsız egemenliğinin verilmesi,
- 8) İşgal edilen Fransız topraklarının boşaltılması ve Prusya'nın 1871'de Alsace-Lorraine meselesinde yaptığı hatanın düzeltilmesi suretiyle barışın teminat altına alınması,
- 9) İtalyan sınırlarının milliyetler prensibine göre düzenlenmesi,
- 10) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına muhtar gelişme imkanının verilmesi,
- 11) Romanya, Sırbistan ve Karadağ topraklarının boşaltılması ve Sırbistan'a denizden çıkış verilmesi. Balkan devletlerinin ilişkilerinin milliyetler prensibine göre düzenlenmesi,
- 12) Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliğinin sağlanması, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkanının verilmesi, Çanakkale Boğazı'nın açık tutularak bütün milletler arası garanti altına alınması,
- 13) Bağımsız bir Polonya'nın kurulması,
- 14) Büyük küçük bütün devletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti altına almak amacıyla uluslar arası bir örgütün kurulması."

Diplomaside açıklık ilkesine riayet edilmesi, denizlerde seyir serbestliğinin sağlanması, dış ticarete uygulanan ekonomik engellerin kaldırılması, derhal bir silahsızlanmaya gidilmesi ve küçük ya da büyük tüm devletlerin siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini garanti altına alacak bir uluslararası örgütün vücuda getirilmesi. İngiltere tarafından da desteklenen bu ilkeler, bir yandan savaş sonrası dünyayı istikrara kavuşturma iddiası güderken, diğer yandan da bu iddiasının tam aksine büyük imparatorlukların tasfiyesine, yeni ulusların inşasına ve yeni bağımsızlık arayışlarına yol açarak istikrarı bozucu bir faktör haline de gelmiştir. Demokrasi dönemin hedefi olarak vurgulanırken, demokrasinin yaygınlaştırılması fikrinin en önemli uzantısı kuşkusuz "haklar" çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde bir yandan bireysel haklar ve genişletilmesi tartışmaları yürütülürken, toplumsal haklar büyük anlam kazanmıştır. Bugün dönüp bakıldığında toplumsal hakların en önemlilerinden olan ancak daha sonraki yıllarda tüm devletler için sorun da olabilen "Kendi Kaderini Tayin Hakkı" (self-determination) tartışmaları bu dönemde başlamıştır. Wilson'un 14 noktalık programında özellikle toplumsal hakların temel taşlarından olan "kendi kaderini tayin hakkına" yapılan atıflar, savaş sonrası uluslararası ortamın şekillendirilmesinde temel belirleyici olmuştur. "Kendi, Kaderini Tayin Hakkı" adı altında işleyen "özgürleştirme süreci" çoğu zaman vesayet mantığı ile çalışırken, kendileri karar verebilecek konumda olmadıkları için, ulus-devlet oluncaya kadar adlarına karar verme hakkını kullanacak bir yönetim anlayışını ifade eder.

Dönemin temel özelliği, egemen için ideal olanın, tüm dünya için gerçekte çözüm olacağı anlayışıdır. Nihayet, iki savaş arası dönemi betimleyen yukarıda ki temel kuralların eşitsiz yaklaşımı ve tek taraflı bir kabulü benimsenilmeye çalışılması yeni bir büyük savaşı daha kaçınılmaz kılmıştır. Ancak yirmi yıllık bir barış dönemini sağlayabilen bu ilkeler, 1929 yılında gündeme gelen dünya ekonomik buhranının da etkisiyle faşizm, ırk ayrımcılığı, kuralsız siyaset, topyekun savaş, nükleer felaket gibi bir çok olguyu da beslemiştir. Demokrasi ve liberalizmin adına zorla dayatılan ve özünde yeni kurulan sistemi desteklemeyi hedefleyen temel kurallar, tam tersi bir etki yaratırken, ideal olarak tarif edilen olguların bir hayalden ibaret olduğu görülmüştür. Görülemeyen ise tüm bu ideal olguların sonuçta ABD'nin zaman içinde hegemonyasını nasıl sağlamlaştırdığıdır. Dahası, Woodrow Wilson'un çizdiği ideal dünya, ülkesi için, ülküsünün ifadesi olurken, ABD'yi tek süper güç yapan bu hedeflerin, ideal ve dahası ütopya olarak nitelendirilmiş olması ayrıca bu konu üzerinde daha fazla tartışılması gereğini de zorunlu kılmaktadır.

Wilson İlkelerinin Uygulamadaki Özellikleri

18.yüzyılın ortalarında sömürgeci devletlerin üzerinde mücadele ettiği topraklarda kurulan genç bir devlet olarak ABD, 20.yüzyılın başında kendisiyle her durumda rekabet edebilecek en az beş devlet varken, artık II. Dünya Savaşından sonra başat devlet konumuna gelmiştir. Bunu diğer başat güç niteliğindeki devletleri tasfiyesi yolu ile gerçekleştirmiş olduğu da gözardı edilmemelidir. Bu yükselişin hikayesinde Wilson'un payının azımsanmaması gerekmektedir. Senato'nun Milletler Cemiyeti Paketi ve Versay Antlaşmasını reddetmesi "Hasta yatağında ki Wilson'u çok üzmüş

bknz., Woodrow Wilson. "The World Must Be Safe For Democracy, The Fourteen Points, **Classics of International Relations**, Ed. John A. Vasquez, New Jersey, Prentice Hall, 1996, ss.35-40

ve "şimdi onlar ne kaybettiklerini acı bir tecrübe ile öğreneceklerdir... Dünyanın liderliğini kazanmak için elimize bir fırsat geçmişti. Fakat bu fırsatı kaybettik ve yakında bu kaybın nasıl bir trajedi olduğunu göreceğiz." ¹¹ Daha sonraki gelişmeler Wilson'un haklılığını gözler önüne sergilemiştir. Öyle ki 1991 yılı sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöktüğünün iddia edildiği ve ABD'nin dünya liderliğinin tüm dünya literatüründe onaylandığı yıllarda, Baltıklardan Adriatik'e, Ukrayna'dan Balkanlara kadar milyonlarca insanın yaşamını bir biçimde etkilemiş olan Wilson'un ilkeleri hızla yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Balkanlar ve Ortadoğu'da Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan boşalan alanlarda Wilson ve Lenin öngörüsü doğrultusunda yapılan uygulamalar, yıllar sonra Amerika'nın bu bölgede bir biçimde düzenleyici rolü üstlenmesini zorunlu kıldığında da yine hatırlanan Wilson ilkeleri olmuştur. Wilson uygulamalarının zaman içinde gösterdiği özellikler kısa başlıklar halinde özetlendiğinde, Ulusların özgürleştirilmesi, ABD'nin statüsünü muhafaza çabası, Yayılma Liberalizm tercihi, Ulusçuluk ve demokrasi aracılığıyla çoğunluk ilkesini benimsemesi biçiminde kabaca tanımlanabilir. Bu özellikler aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

1) Ulusların Özgürleştirilmesi ya da "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"

Ulusların Kendi Kaderini Tayin edebilmelerini ABD Başkanı Wilson ile eş zamanlı olarak Lenin de önermiştir. Aynı dönemde her iki Devlet Başkanının benzer slogan ile kendi hegemonyalarını tesis etmeye dönük çabaları hızla tartışılmaya başlanmıştır. 1991 sonrasında Bağımsızlık talepleri gündeme geldiğinde Sovyetler Birliği'nde Lenin ve uygulamaları bazında Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Sonuçlardan yola çıkarak iki uygulama hızla tartışılmaya başlanmıştır. Lenin uygulamalarının eksiklikleri vurgulandıkça Wilson'un bakış açısının gerçekliğine vurgular hızla artmıştır. Hatta eğer her iki tasarımların sonuçlarını ölçümleyebilmenin mümkün olması halinde kuşkusuz Lenin'den daha başarılı bir devrimci olarak Wilson'un tarih içinde özel yerini alacağı ¹² bile ifade edilmiştir. Her ikisi de aynı dönemin liderleri olan bu iki siyasi kimliğin doktrinleri kimi zaman örtüşmekle birlikte, kimi zaman farklı yönlere kaymıştır. Wallerstein'a göre, Wilsonculuk ile Leninizm arasındaki zıtlık 20. yüzyılın en büyük tezatı olmuştur. ¹³ Özellikle ulusların kendi kaderini tayin etme hakları konusundaki vurguları her ikisini de aynı hatta çekerken, ulusların ne tür bir kaderi tayin etmeye hakları olduğu konusunda ise iki lider arasında görüş farkı oluşmuştur. Lenin'in beklentisi bu kaderin sosyalizm çizgisi üzerine oturması iken, Wilson açısından yeni oluşacak ulusun liberal çizgide ve kapitalist ekonomiye entegre olabilecek bir çerçevede kurulması tercih edilmektedir. Ayrıca Lenin, enternasyonal sosyalizm fikrini savunmasına karşın, işçi sınıfının gelişimini tamamlayacağı beklentisi ile ulusal pazarlara karşı durmazken, Wilson'un beklentisi

¹¹ Aktaran, Armaoğlu, Age. s.215

¹² Alan Sharp, "The Genie That Would not Go Back into the Bottle: National Self-determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement", Seamus Dunn and T.G.Fraser (ed.), **Europe and Ethnicity The First War and Contemporary Ethnic Conflict**, London, Routledge, 1996. içinde,s.27.

¹³ Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, (Çev.Erol Öz), İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s.109

ise kurulacak ulusal pazarların ABD ekonomisini besleyecek kaynaklar yaratmasıdır.

2) ABD'nin Statüsünü Muhafaza Etme Arzusu

Amerikan dış politika yapımcılarının Wilsoncu idealizmi böylesine umutla benimsemesinin kuşkusuz nesnel temelleri de vardır. Herşeyden önce ABD, savaşın galip taraflarından birisidir ve savaş boyunca kendi kıtasında hiç bir yıkım görmemiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan statükonun bozulması da elbette o statükoyu belirleyen güçlerden birisi olan ABD tarafından istenmemektedir. Bu nedenle oluşturulan statükoya karşı gelişecek her revizyonist hareket, barışa karşı yapılmış sayılacak ve statüko gereği zor durumda kalan ulusların değişim talepleri, ideal dünya tasarımına aykırı görünecektir. Kısaca Wilson'un idealizmi ABD'nin savaş sonrası "galip" statüsünü korumayı ve sürdürmeyi hedefleyen son derece realist bir tercihtir. Zira bu idealizmin nimetleri tüm uluslararası toplum tarafından paylaşılamamakta, özellikle ABD ve İngiltere'nin hegemonik gücünü beslemektedir. Versay ile savaş tazminatlarını ödemekle yükümlü kılınan Almanya'dan alacakları tamirat borçlarını, ABD'ye olan borçlarını ödeme umuduna bağlamış olan müttefik devletler, Almanya'nın borçlarını ödeyememesi karşısında ABD'ye borçlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir. Almanya'nın tamirat borçlarından ayırt etmek için, devletlerin ABD'ye olan bu borçlarına *Milletlerarası Borçlar* denilmektedir. Ki daha sonraki yıllarda Avrupa ile ABD ilişkilerinde uzunca bir süre gündemde olacaktır. ABD'nin Avrupaya kızgınlığına ve güvensizliğine yol açan bu sorun, Avrupa'nın kendi içinde de ciddi bir sorun olmuştur. ABD 'Wilsoncu idealizm'i (ABD'nin Avrupa'dan elini çekmemesi düşüncesi gibi) dikkate almayarak ilgisini, Latin Amerika ve Uzak Doğu ile ticaret üzerine yoğunlaştırınca, Avrupa'da sürdürülebilir bir barışı sağlamakta başarısız olmuş ve başta Almanya olmak üzere statükodan faydalanamayan diğer güçlerce revizyon talep edilmesi bu sayede kaçınılmaz hale gelmiştir. Öyle ki II. Dünya Savaşı Sonrasında ABD statükonun korunabilmesi, Avrupa'da barışın ve istikrarın sağlanabilmesi için bir daha Avrupa'dan çekilmemesi gereğine ulaşacaktır. ABD iki savaş arası dönemde izolasyonizm uygulamasının hatalarına vurgu yaparak, Avrupa'nın kendi ayakları üstünde durmasına dönük, finansal çözümler ile statükoyu korumaya çalışacaktır.

3) Yayılmada Liberalizm Tercihi

İktisadi açıdan da Wilsoncu idealizmin "liberalizm" tercihi, 15. yüzyılda başlayan sömürgeci yayılıma çok geç kurulması nedeniyle dahil olamayan ABD'nin, eski sömürgecilik anlayışının dışında kalarak yeni pazarlar arayışının bir ürünüdür. Yeni pazarların oluşturulması ise ekonomik açıdan sınırların değerlerinin düşürülmesi¹⁴ ile mümkündür. Bu şekilde ekonomik açıdan üstün durumda olan tarafın hedef pazarı kolayca kontrol etmesi mümkün olacak ve herhangi bir ticari engelin olmaması daha az teknoloji ve daha yüksek maliyetle üretim yapan yerel üreticileri zor durumda bırakacaktır. ABD'nin ekonomik üstünlüğü 20.yüzyılın hemen başlarında hissedilmeye başlanmasına rağmen, savaş sonunda bu durum oldukça netleşmiştir. Savaş ABD'ye büyük ekonomik kazanımlar sağlamış ve ekonomik ilişkiler önemli ölçüde yön değiştirmiştir. 1918 yılına gelindiğinde sadece

¹⁴ Murat SARICA, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, İstanbul, İ.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982, ss.93-102.

müttefiklerin kendi içlerindeki borç ve alacak ilişkilerine baktığımızda ABD'nin ne kadar avantajlı olduğunu aşağıdaki tablodan anlamak mümkündür.

1918 Yılı İçin Müttefik Devletlerin Borç ve Alacak İlişkisi (Dolar/bin)¹⁵

BORÇ ALINAN ÜLKELER	ABD	İNGİLTERE	FRANSA	Top BORCU	AL. Toplamı
ABD	-	-	-	-	7.078
İngiltere	3.696	-	-	3.696	7.014
Fransa	1.970	1.683	-	3.653	2.237
Rusya	188	2.472	955	3.615	-
İtalya	1.031	1.855	75	2.961	-
Belçika	172	434	535	1.141	-
Diğer Devletler	21	570	672	1.263	-

Anılan dönemde ABD'nin gerek sanayi alanındaki üretkenliği, gerekse ihracata dönük olarak gelişen sanayiinin bir getirisi olarak toplum üstünde yaratmış olduğu geniş refah olanakları, adeta ABD'nin görkemli yirmi yılını ifade etmektedir¹⁶ Savaş sonrası ABD, dünyanın en büyük tarım ve sanayi ülkesi olmuştur. Dünya buğday üretiminin 1/4'ini, pamuğun yarısını, mısırın 3/4'ünü ABD sağlamaktadır. Sanayi üretimi ise dünya kömür, demir, zift ve bakır üretiminin yarısı, petrol üretiminin %70'i olan hacmi ile Almanya, Fransa ve İngiltere'nin toplam üretimine eşittir. Dünyadaki ürünlerin 1/3'ünden fazlası ABD'de üretilmektedir.¹⁷ ABD'nin büyüme hızı savaş öncesinde de yüksek olmakla ve 1925 yılında Avrupa'yı geçmesi beklenmekle birlikte, savaş bu durumu yaklaşık 6 yıl hızlandırmış¹⁸ ve 1919'da ABD, Avrupa'dan daha büyük bir ekonomiye sahip hale gelmiştir.

Benzer bir gelişme donanmanın geliştirilmesi konusunda da yaşanmıştır. "I. Dünya Savaşı başladığında ABD Donanması, İngiltere ve Alman Donanmalarının ardından en büyük üçüncü deniz gücü konumundaydı... Başkanın askeri konularda danışma organı konumundaki Ortak Harekat Kurulu (Joint Army and Navy Board), savaş ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, savaşın ardından Atlantik'te İngiltere ya da Almanya, Pasifikte de Japonya'nın ABD'nin potansiyel rakipleri olacağını varsayılmaktaydı. Bu nedenle kurul ileriye dönük olarak ABD'nin dış politikadaki serbestliğini koruyabilmesi ve stratejik üstünlüğü sağlayabilmesi için dünya üzerindeki en büyük donanmayı vücuda getirmesi yönünde Başkan Wilson'a tavsiyede bulundu.... Başkan Wilson'un da onayı ile hazırlanıp kongreye sunulan plan 1916'da kabul edildi."¹⁹ I. Dünya Savaşının ardından ABD donanma

¹⁵ John Ashley Soames Grenville, *A History of The World In The Twentieth Century*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1994, s.150.

¹⁶ Georges Langlois, Jean Boimenu, Luc Lefebvre, Patrice Regimbald, *20.Yüzyıl Tarihi*, (Çev.Ömer Turan), İstanbul, Nehir Yayınları, 2000, s.73.

¹⁷ Age.s.30.

¹⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1990, s.329

¹⁹ Burak S. Gülboy, *I. Dünya Savaşının Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma*, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s 369-370.

yatırımlarını arttırmış ve nihayet, 1921-1922'de Washington'da toplanan deniz silahlarının sınırlandırılması ile ilgili konferanslarda da 1916 yılında yapılan planın etkinleştirilmesi yönünde kararlar aldırılmayı başarmıştır.²⁰

Savaş öncesi dönemde Amerikan toplumu da oldukça önemli bir değişimin içine girmiştir. Daha 1890'larda Batı'ya yayılmanın ve kovboylar döneminin bitmesi ile toplum, hızlı bir şekilde kentleşme olgusu ile karşılaşmıştır. Tüm ekonomik gelişmişliğe rağmen, kentlerde toplanan insanların sosyal ve kültürel anlamda ciddi sorunlarının önüne geçmek mümkün olamamıştır. Toplumsal yapı içinde tartışılmamış türlü sorunlar, özellikle ırk temelli ayrımlar ciddi bir sorun haline gelmiştir. Her ne kadar dünya üzerinde insan hakları ve eşitlik konusunda ilk adımları atmış olan bir ulus olsalar da Amerikalılar açısından zencilere yönelik tavır değişmesi oldukça zorlu bir süreçten geçmiştir. Nitekim Wilson'un dünya çapında bir barış ve özgürlük ortamı oluşması adına geliştirdiği ilkeleri ırk ayrımını içermeyişi gibi, temelde ABD dışı dünyaya yöneliktir.

İrk baskısı içindeki ABD'nin beyaz insan hammaddesi de savaş öncesi koşulların ve savaşın yarattığı ortamın baskısıyla hızla nitelik değiştirmiştir. Daha önceleri Kuzey Avrupa ülkelerinden gelen zengin göçmenler yerine yoksul ve eğitimsiz olan Slav, Yahudi ve Latin kökenli göçmenlerin akınlar halinde ülkeye gelmeleri, şehirlerdeki asimilasyonu ve kent içi uyumu yavaşlatmıştır. Ahlaki değerlerin ve öze dönüşün arandığı ve tartışıldığı ideal dünyanın temel kuralları işte bu ortamda atılmaya çalışılmıştır. Wilson'un önemli ölçüde Kantçı gelenekten gelen etik anlayışını uluslararası platforma yansıtma arayışı biraz da bu ortamın getirisi olarak şekillenmiştir.

4) Ulusçuluk ve Demokrasi Aracılığıyla Çoğunluk İlkesinin Benimsenmesi

Uluslararası ortamın barışçı demokratik ve ahlaki birtakım kurallarla yönetilmesi isteğinin yanı sıra bir diğer önemli ön koşul da ekonomik alanda mutlak bir liberalizm anlayışına geçit verilmesi olmuştur. Kapitalist bir ekonomik sistemin her yönüyle yayılmasını sağlayacak özgürlükçü ortamın sağlanması bu amaçla sıkça vurgulanmıştır. "Dünyanın demokrasi için emin bir hale getirilmesi" sloganıyla özdeşleşecek biçimde, siyasal katılımı arttıran bir ulus-devlet modelinin uygulanması hızla gündeme alınmıştır. Bu ortam ve model ile donatılan savaş sonrası düzende Avrupa'da statükoyu bozabilecek hiçbir büyük güce varolma imkanının tanınmaması temel alınmıştır. "Ulusçuluğun" Avrupa'da radikal dönüşümlere yol açabilecek bir ideoloji haline getirilmesinde bu stratejik hedefin önemli rol oynadığı açıktır. Bu şekilde çok uluslu, büyük imparatorlukların parçalanması ile Avrupa'nın küçük siyasal birimlerden oluşan ve ne ABD'ye, ne de İngiltere'ye alternatif bir güç merkezinin bulunmadığı bir yer haline getirilmesi söz konusu olmuştur.

Avrupa'yı kökünden sarsan bu yeni ulusçuluk dalgasının kuşkusuz 18.yüzyıl sonlarında yeşermeye başlamış kökleri bulunmaktadır. Fransız İhtilali'nin sonrasında Napoleon'un *Liberté, Egalité, Fraternité* sloganlarının da ihtilâlcî gücüyle ilk defa olarak, ulusun doğal hakları olduğu ve devlete meşruluk verdiği evrensel doğruluk ölçütüne kavuşmuştur. Önceleri, İngiltere, Fransa ve İspanya'da

²⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983, s. 218-220

olduğu gibi, devletin tek vücut bir esasa oturmasına memnunluk verici bir tesadüf olarak bakarken, devlet ve ulusun böylesine birbiri üstüne oturması bütün gözlerin çevrildiği bir hedef haline gelmiştir. Yeni tertipte kendi devleti olmayan ulus hedefinden yoksun sayılmış ve ulustan fazla ya da azını kapsayan devlete de tarihi bir yanlış gözüyle bakılmıştır.²¹ Bu şekilde Fransız İhtilali ile devletin artık kral değil, halk olduğunu ilan etmiş ve Avrupa tarihinde ulusçuluk anlayışı diğer devletleri etkilemede yeni bir stratejik araç olarak kullanılmıştır.

Savaş sonrası uluslararası toplantılarda da ulusçuluk konusu sıkça dile getirilmiş ve tıpkı 1815 Viyana Kongresi Avrupasındaki siyasal konjonktüre benzer bir ortam savaş sonrası Asya ve Ortadoğu halkları açısından sözkonusu olmuştur. Gerçek Viyana Kongresinde gerekse Versailles toplantıları boyunca o dönemin konuşmacılarının ısrarla savundukları konu, temsil etmeye çalıştıkları toplumdaki milliyetçilik anlayışının eksik ve kurumlaşmamış olmasıdır. Bu eksiklik sonuçta haklarını savunmak ve ifade etmek isteyen liderlerin her iki dönemde de pek ciddiye alınmamalarına neden olmuştur.

I.Dünya savaşı sonrası milliyetler ilkesinin uygulanabilmesi için barış anlaşmalarında çeşitli bölgelerde plebisit yapılması öngörülmüştür. Ne var ki, plebisit uygulaması bir çok zorluklarla karşılaştığından uygulanamadığı ya da uygulamadan vazgeçildiği olmuştur. Bu güçlükler daha çok ayrı milletlerden olduklarını iddia eden halkların iç içe, karışık bir biçimde yaşadıkları bölgelerde kendisini göstermiştir. Özellikle Orta Avrupa halklarında böyle bir ayırım kendi kökenini ve ulusunu seçmeyi zorlaştırmıştır. Örneğin Macaristan'da Romenler azınlık Romanya'da ise Macarlar azınlık olarak tanınlanmıştır. Böyle durumlarda ise genellikle azınlıkların çoğunlukta oldukları bölgelere gönderilmesi veya Lozan Antlaşmasında olduğu gibi karşılıklı yer değiştirmeler (mübadele) ile çözüm arayışlarına gidilmiştir. Savaştan önce global olarak 60 milyon kişi kendisini yabancı bir devletin uyruğu altında görürken, savaştan sonra yapılan barış anlaşmalarıyla bu sayı 30 milyona düşmüştür.²²

Halkların yer değiştirmesi nedeniyle gündeme gelen, boşaltılan bölgelerdeki egemenlik haklarının ve stratejik, ekonomik çıkarların belirlenmesi sorununa karşı 'tarihi haklar' ilkesi geliştirilmiştir. Milliyetler ilkesinin uygulamada ortaya çıkan zorluklarını hafifletmek için bir diğer yöntem olarak da sınırları içinde devletin mutlak egemenliğine sınırlandırmalar getirilmeye çalışılmıştır. Siyasal olarak azınlıkların yapılan anlaşmalarla uluslararası garanti altına alınması ve bu şekilde uluslararası hukuk vasıtasıyla devlet egemenliğinin bir anlamda kontrolü amaçlanmaktadır. İdealde her ulusa bir devlet öngören ulusçuluk anlayışı ve demokratikleşme ile yakın ilişkisi, bu devletlerin daha sonra özellikle ne kadar "demokratik" olup olmadıkları konusunda da uluslararası denetime açılmalarını kaçınılmaz kılacaktır.²³

²¹ Rupert Emerson, **Sömürgelerin Uluslaşması**, (Çev. Türkaya Ataöv), Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği yayınları, 1965, s.180.

²² Murat Sarıca, s.94.

²³ Bknz. Rupert Emerson, a.g.e., ss.205-258

Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü Ve Wilson İlkeleri

Bugünden geçmişe bakıldığında, Wilson'un kendi açısından, önerdiği barış stratejisine Senato'da bir destek örgütlememekle, pahalıya mal olan bir yanlış yaptığı ifade edilmektedir. J.C.Hurewitz'e göre "Paris Konferansı öncesinde Wilson, önde gelen senatörlere planlarını anlatsa ve Amerikan tutumunu tanımlayan metinlerin taslaklarını hazırlarken onları da olaya katsaydı, bu girişiminin başarısına senatörleri de bağlamış olacaktı. Oysa yasama temsilcileri her şeyin dışında ve gerilerde kalmışlar, böylece Başkanın hedeflerine gittikçe daha düşman olmuşlardır. Sonuçta Hurewitz'in deyişiyle, Başkan Wilson'un kaybı, Türkiye'nin kazancı olmuştur. Öte yandan, Birleşik Amerika'nın bir Ermeni Mandası işine girişmesinin ne gibi sonuçları olacağı konusunda tahmin yürütmek bir yana, Hurewitz'e göre, Türkiye ile son derece tatsız nitelikte bir çatışmaya girmekten Birleşik Amerika'nın kılpayı ile kurtulduğu ifade edilmektedir".²⁴

Woodrow Wilson'un genel düzenleyici ilkelerinin dışında, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine yönelik kimi öngörüler de vardır ki, bu öngörüler bir yandan yüzyıllarca Avrupa'nın en büyük güçlerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun artık süremeyeceğini belirtirken, diğer yandan da yeni kurulacak dünya düzeninde ümmet anlayışına dayanacak bir sosyal yapının mümkün olamayacağına işaret etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için tasarlanan gelecek, benzer bir biçimde Avusturya Macaristan İmparatorluğu için de geçerli kılınmış ve savaş sonrası bu iki imparatorluğa ilave olarak başka bir nedenle de olsa Rus Çarlığı'nın da çökmesiyle büyük imparatorluklar döneminin kıta Avrupasındaki son kalıntıları, İngiltere dışında ortadan kalkmıştır.

Wilson'un 14 noktalık programınının 12. maddesi spesifik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmıştır. İlgili maddeye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliğinin sağlanması koşuluyla, Türk olmayan milliyetlere de "özerk"²⁵ gelişme imkanının verilmesi öngörülmüştür. Bunun dışında boğazlardan geçişin, denizlerde seyir serbestliği engellemeyecek biçimde uluslararası garanti altına alınması teklif edilerek, 18. yüzyıldan itibaren zaten aşınmaya başlayan Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğine set çekilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Balkanlarda yüzlerce yıl süren egemenliğinin ve misyonunun bir daha gündeme gelmesi olasılığını engellemeyecek biçimde, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını teyid edilirken, Balkan devletlerinin ilişkilerinin milliyetler prensibine göre düzenlenmesi gerektiğini belirtilmiştir. Kısaca Wilson'un İtilaf devletleri dışındaki dünya kamuoyu tarafından da benimsenen ve savaş sonrası

²⁴ J.C.Hurewitz, "Türk - Amerikan İlişkileri", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, Dr Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, Araştırma Dizisi:1, 1983,s.498.

²⁵ Sonraki uygulamalardan da anlaşıldığı gibi, burada "özerklik" kavramı ile kastedilen, Osmanlıdan koparılacak halkların Batılı kapitalist sistemin temsilcisi olan devletlerin vesayeti altına alınmasıdır. 14. maddede belirtildiği şekilde küçük, büyük tüm devletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti altına almak amacıyla uluslararası bir örgütün kurulması öngörülmüş ve vesayet rejimleri Milletler Cemiyeti ve sonrasında Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulmuştur. İki savaş arası dönemde dünya nüfusunun üçte biri sömürge yönetimi altında yaşadığından vesayet rejimleri II. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanma mücadelelerine kadar sistemin tipik bir özelliği olmuştur. (Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.134)

dünyanın nasıl şekilleneceğini belirleyen ilkeleri, içerik olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen varlığını sürdürse bile fiilen tarihe gömüldüğünü açıkça ortaya koymuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü, yerine nasıl bir yapılanmanın geliştirileceği sorununu da beraberinde getirdi. Osmanlı'nın boşalttığı topraklarda "yeni" devletin kuruluşunun çok uluslu bir imparatorluk bazında gerçekleştirilmesi uluslar arası sistemin yeni yapısı ile uyumlu olmayan ve egemen anlayış tarafından soğuk bakılan bir yaklaşımdı. Wilson'un ilkeleri çerçevesinde gerek Avusturya-Macaristan gerekse Osmanlı İmparatorluğu topraklarının milliyetler ilkesine göre taksim edilmesi konusundaki dayatma da bu anlayışın bir göstergesiydi. Esasen çok uluslu imparatorluk topraklarında ulusçuluk hareketleri 19. yüzyılın başlarından itibaren çözücü etkiler yaratmaya başlamıştı.

Bu çerçevede Osmanlı sonrası kurulacak yeni Türk devletine bakışları da farklılaşmış ve Lenin liderliğindeki Sovyetler Birliği, Türk bağımsızlık hareketi boyunca, en büyük destekçilerden birisi olurken, ABD ise Türkiye Cumhuriyeti'ni 1927 yılında tanıyacaktı.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişkiler emperyalizme karşı mücadele bağlamında örtüşürken, Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'ne biçtiği rolün Lenin'in tasarladığı gibi olmayacağı da kısa sürede ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Bolşevizme ve ulusçuluğa yaklaşımını şu şekilde ifade etmiştir: "Bizim... ilkelerimiz herkes tarafından bilinmektedir. Bunlar Bolşevik ilkeleri değildir. Bizim ortak kanımız odur ki, ulusumuzun yaşamı ve kalkınması bu anlayışların konularını gösterir...Bu ilke Bolşevik ilkesinin karşıtıdır. Haklı olarak kendimize milliyetçi diyoruz. Ama bizler, bütün uluslara saygı duyan, onları onurlu kabul eden ve onlarla işbirliği yapan milliyetçileriz. Biz bütün ulusların istemlerini yerinde görüyoruz. Herşeye karşın, bizim milliyetçiliğimiz bencil, kibirli bir milliyetçilik değildir."²⁶ Mustafa Kemal'in bu yaklaşımı Sovyetler Birliği'nin kendisi için tercih ettiği kadere saygı duymakla birlikte, aynı kaderi paylaşmaya Türkiye'nin hevesli olmadığını da göstermektedir. Yeni Türk ulusçuluğunun görüşleri Ziya Gökalp'in fikirlerinden de etkilenecek sınıf savaşımının dışında kalmakta ve güçlü bir dayanışma duygusuyla oluşturulacak, çatışmasız bir toplum tasarlamaktadır.

Wilsoncu ulusçuluk ise Türkiye'nin tasarımına daha uygun görünmekte ve Batıya yönelimli, liberal, demokratik bir çerçeveye uyumu gerektirmektedir. Bu, çağdaş Batı dünyasından kopmama hedefinde olan yeni Türkiye Cumhuriyeti açısından en doğru modeldir. Böyle bir tercihi yapmış olan Türkiye Cumhuriyeti ise ABD açısından uygun bir tercih görünümünde olmakla birlikte, Türk Amerikan ilişkilerinin gelişimi II.Dünya Savaşından sonra ABD'nin yalnızcılık politikasına son vermesine kadar yeterince geliştirilemeyecektir.

Osmanlı topraklarında gelişen bağımsızlık taleplerinin, 1820-1920 yılları arasındaki yüzyıllık süre içindeki deneyimleri oldukça somuttur. Osmanlıdan kopuş pratiği ayrılan tarafların "tebaa" konumlarını sorgulayarak kendilerini merkeze koydukları bir devlet algılamasına önyak olmuş ve zamanla 'modern' bir vatandaşlık biçimine dönüşmüştür. Aynı durum modern Türkiye Cumhuriyeti açısından da geçerli olacak

²⁶ Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, 1976, s.159

ve "kulluktan vatandaşlığa geçiş", gerçekleştirilen tüm devrimlerin merkez noktasını oluşturacaktır. Bu durum kuşkusuz anlık bir dönüşümden ötek tarihsel bir evrimin de sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zira 1789 Fransız Devriminin etkileri tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı topraklarında da hissedilmiştir.

19. yüzyıldan itibaren uluslararası konjonktürden gelen baskılar ve değişimin sancılılarıyla Sultanın mutlak otoritesini sınırlamaya yönelik bir dizi kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1839 Tanzimat hareketi, 1856 Islahat Fermanı ve nihayet 1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ile bir Meclisin kurulması, "kulluk" anlayışının sorgulanmasına da zemin hazırlamıştır. Kulluktan vatandaşlığa geçiş sürecinde vatandaş iradesinin belirleyiciliği, yönetimi kararlarının her aşamasını meşrulaştırmak için vatandaşın rızasına sunmayı zorunlu hale getirmiştir.

Devletleşme ve Uluslaş(tır)ma Süreci içinde Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönem, uluslararası ilişkiler alanındaki iyimser havanın, anlaşmalar, örgütler ve hukuk kuralları gibi somut dayanaklarla güçlendirilmeye çalışıldığı yıllar olmuştur. Genç Türkiye global çaplı bir mücadelenin sonrasında kendi özel bağımsızlık savaşını da vermiş ve uluslar arası arenada kurulmaya çalışılan bu barış ortamında, egemen ve eşit bir unsur olarak yerini alma hakkını elde etmişti. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar, ardı sıra büyük savaşlar (Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı, Ulusal Kurtuluş Savaşı) yaşamış bir devletin ekonomik, sosyal ve siyasal zafiyetini açıkça yansıtıyordu. Nitekim 1920'li yıllar bu zaafaların, kurumsal düzenlemelerle giderilmeye çalışılması yönünde atılan bir çok adımın izlerini taşımaktaydı. Ekonomide yeni ve sistemle bütünleşen bir yapılanma, siyasette eski siyasal kurumların tamamen lağvedilerek, yerine yeni ve çağdaş bir cumhuriyetin ikame edilmesi, sosyal yapıda ise sayısız reformlarla çağdaş dünyanın sivil ve sosyal normlarının uygulamaya konulması, her yönüyle yeni bir devletin inşa edilmesi ve uluslaş(tır)ma²⁷ sürecinin en önemli aşamaları olmuştur. Kuralları Batı'nın lokomotif uygarlıkları tarafından koyulan bir uluslararası düzende var olma mücadelesi vermek, kimi zaman özveride bulunmayı da gerektirdiğinden, fayda maliyet analizlerini en verimli biçimde yapabilecek rasyonel karar alıcılara olan ihtiyaç her zamankinden daha fazlaydı. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu anlamda genç Türkiye için büyük bir şans olmuş ve Türkiye, Batı ile olan mücadelesine rağmen, Batı norm ve değerleri içerisinde kalarak meşru varlık zeminini sağlamıştır.

Batı normlarının uygulanması ve toplumsal anlamda içselleştirilmesi, kuşkusuz beraberinde kimi sorunları da getirmişti. Öncelikle Osmanlı topraklarında ulus devlet modelini baz alan bir vatandaşlık olgusunun biçimlenmesi, Avrupa'da geçirdiği evrelerden birtakım farklılıklar göstermekteydi*. Avrupa'nın 18. ve 19.yüzyıllarda sınıfsal tabanını kökünden değiştiren Endüstri Devriminin etkileri Osmanlı topraklarında başlangıçta hissedilmemişti. Ulus devlet örgütlenmesini

²⁷ Bülent Tanör, **Kuruluş Üzerine 10 Konferans, (Türkiye; 1920 Sonraları)** İstanbul, Der Yayınevi, 1996, ss. 91-120.

* Türkiye'nin toplumsal gelişiminde salt ekonomik ölçütlere dayalı bir sınıf bilinci oluşmamıştır. İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974, adlı çalışmasında, sırf bu eksikliğe değinecek Osmanlı İmparatorluğundan itibaren devletin bu yöndeki çabalarına genel olarak, "imkansızın peşindeki iktidarlar" adını verecektir. Age.s.336-347.

teşvik eden bir burjuva sınıfıysa özgün ekonomik ve sosyal yapısı gereği oluşamamıştı. Varolan ekonomik ticari kaynaklar ise İmparatorluk içerisinde azınlık konumunda bulunan, Türk ve Müslüman olmayan gruplara aitti. 1914 yılına gelindiğinde ülkedeki sermaye ve emek dağılımını milliyetler açısından incelediğimizde bu durumu görmek mümkündür.²⁸

1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğunda Sermaye ve Emeğin Milliyetlere göre Dağılımı²⁹

Milliyeti	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı Uyruklu	10	-

Nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturmalarına karşın, Müslümanlar var olan fabrikaların sermayedarı ve personeli olarak oldukça sınırlı bir yere sahipti. Yatırıma dönüşebilecek tasarruf algılaması açısından da Müslümanlar oldukça sınırlı bir tavır içerisindeydi. Bunun nedeni ise, İmparatorluğun asli sahipleri olduklarına inanmaları ve geleceğe ilişkin belirsizlik duyguları ile kaygılarının (ki sermaye birikiminde önemli bir faktör) zayıf olmasıydı. Nitekim "şehirlerde babadan kalma servetlerin çoğu bir, iki kuşakta tüketiliyordu. Köylü bile bütün kanaatkarlığına rağmen, eline para geçince -örneğin düğünlerde- prestij kaygısı ile sık sık israfa kaçınıyordu. Bundan dolayı hükümet 25.11.1920 tarihli, **Düğünlerde Men'i İsrifat** kanunu çıkarmak lüzumunu bile duymuştu."³⁰

Ekonominin genel ağırlığı İmparatorluk döneminde de reaya sınıfı oluşturmalarının bir devamı olarak tarım sektöründe yoğunlaşmıştı. Bu durum Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında daha da netleşmişti. Buna göre 1927'de 5.351.000 olarak hesaplanan toplam aktif nüfusun %81,1'ini tarım sektöründe çalışanlar oluşturuyordu.³¹ Çiftçi nüfusun çokluğuna ve bir tarım ekonomisi görünümüne rağmen ciddi anlamda bir tarımsal potansiyelin bulunduğu da söylenemezdi. Özellikle I. Dünya Savaşı ve ardından gelen buhranlı yıllar Anadolu'da tarımsal üretimi ve istihdamı ciddi ölçüde sekteye uğratmıştı. Devlet

²⁸ Gabriel Bie Raundal, **Turkey A Commercial and Industrial Handbook**, Department of Commerce, Government Printing Office, Washington D.C.1926, s.161'den aktaran, Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayımları,1980, s.7. Aynı tablo için aktaran, Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye, Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986, s.19.

²⁹ Memduh Yaşa (Ed.) **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayımları,1980, s.7.

³⁰ Age. s.7.

³¹ Bu dönemde toplam nüfus 13.648.000 olarak tespit edilmiştir.age., s.164

zaman zaman çıkardığı kanunlarla tarımsal üretimi yeniden canlandırma arayışına girmişti³². Cumhuriyetin kurucuları da aynı sıkıntıları farketmişler ve tarım alanında imparatorluk döneminden kalan kimi feodal özelliklerin ortadan kaldırılmasını arzulanmışlardı. Kemal Atatürk 1929 yılında yaptığı bir konuşmasında “çifçiye arazi vermek de hükümetin takip etmesi lazım gelen bir keyfiyettir “ derken³³, tarımsal alanda bir reform programına girişilmesi gerekliliğinin bilincinde olduğunu göstermişti. 1920’li yıllarda ardı ardına gelen ekonomik buhranlar tarımsal alanda yaşanan sıkıntıları daha da artırmıştı. Kimilerine göre Türkiye’de buhran yalnızca buğdayda kendisini göstermiş, bir başka deyişle en çok tarımsal alanda hissedilmişti.³⁴ Kimileri ise bunalımın etkisini daha çok uluslararası pazar için üretim yapan bölgelerde gösterdiğini, ve esas olarak yerel pazar için, geçimlik üretim yapan kesimlerin, Türk tarımının yapısı gereği bu buhranı hafif atlattıklarını iddia etmişlerdi.³⁵ 1930’lara gelindiğinde tarımsal alandaki genel sıkıntıya çözüm bulma arayışları gündeme gelmiş ve 1937 yılında toprağın kamulaştırılmasına olanak sağlayan bir anayasa değişikliği yapılmıştı. Buna karşın büyük çaplı bir tarım reformuna girişilememişti.³⁶

Az gelişmişliğin somut kriterleri arasında bulunan tarım ölçekli ülke profili, genç Türkiye’nin kuruluş yıllarında oldukça net bir tablo oluşturuyordu. Ancak sanayii sektörü açısından durum daha da olumsuz görünmekteydi. Bir kaç büyük şehir dışında örgütlenmiş bir sanayii yapısının varlığından bahsetmek mümkün değildi. Varolan sanayii işletmelerinin %95.68’inde motor gücü kullanılmadığı ve oldukça ilkel bir tarzda üretim yapıldığı görülmekteydi. Üretimde çalışanların %84.34’ü madencilik, orman ürünleri ve tarım ürünlerine dayanan dokuma sanayisinde toplanmıştı. Kısaca sanayii denildiğinde anlaşılan, tarımsal ürünlerin birinci derecede değerlendirilmesiydi.³⁷ 1920’lerde kurulu durumdaki sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu ise kapütülasyonlardan faydalanan özel yabancı sermayeye ait bulunuyordu. Uluslararası ticaretin ve ithalatın kontrolü de özel yabancı sermayenin veya azınlıkların elindeydi. İmalat sanayinin iç talebi karşılayamaması nedeniyle neredeyse tüm sanayi mamülleri ithal edilmekteydi. Kapütülasyonların en önemli etkisi, gümrük himayesini önlemesi dolayısıyla, Osmanlı topraklarını Batı açısından açık bir pazar haline getirmesi olmuştur.³⁸

Sanayi ve tarım sektörlerindeki olumsuz tablo genç Türkiye’nin dış ticaret dengesine de yansımaktaydı. 1925 yılına kadar Türkiye’nin hem ithalatında hem de ihracatında bir artış gözlemek mümkündür. Bunun nedenleri arasında savaş

³² Bu dönem ve alınan tedbirler hakkında bkz. A.Gündüz Ökçün, **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü, 1914-1922**, İstanbul, SPK,1997

³³ Muzaffar İlhan Erdost, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülkiyet İlişkileri**, Ankara, Onur Yayınları, 1984, s.216

³⁴ A. Hamdi Başar, **İktisadi Devletçilik**, İstanbul, 1931 den aktaran İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, ODTÜ, 1983, s.30

³⁵ İsmail Hüsrev, “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü”, **Kadro**, No.14, 1933, ss.18-27

³⁶ Toprak reformu yapılamamasının nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, ss.377-544

³⁷ İlhan Tekeli Selim İlkin, age., s.40

³⁸ Memduh Yaşa, age., ss.177-178

sonrası buhranını atlatan dünya ekonomisinin hızla gelişmekte olması ve bağımsızlık hareketini tamamlamış olan Türkiye'nin ekonomik canlanma döneminde bulunması sayılabilir. Özellikle savaş sonrası yeniden yapılanma arayışlarının sonucunda yoğun ithalat yapan Türkiye, 1930'larda devletçilik ilkesinin de uygulamaya sokulmasıyla, buhran sonrası denk bütçe programları uygulayabilmişti. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Cumhuriyet sonrası dış ticaret dengeleri uluslararası konjonktürde ortaya çıkan gelişmelere de bağlı olarak radikal dönüşümler sergilemişti.

1923-1932 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (milyon S)³⁹

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1923	50.8	86.9	-36.1
1924	82.4	100.5	-18.1
1925	102.7	129	-26.3
1926	96.4	121.4	-25
1927	80.7	107.8	-27.1
1928	88.3	113.7	-25.4
1929	74.8	123.6	-48.8
1930	71.4	69.5	1.9
1931	60.2	59.9	0.3
1932	48	40.7	7.3

Savaş sonrası ortamın genel ilkelerini belirleyen Wilsoncu ilkelerin en yoğun hissedildiği alanlardan birisi de Türkiye ekonomisi olmuştur. Wilson'un 14 noktalık programının 3. maddesinde belirtildiği gibi "uluslararası ticaret koşullarının eşitlenmesi ve tüm ekonomik engellerin kaldırılması" ilkesi Türk ekonomisinin şekillenmesinde önemli bir etki yaratmıştı. Liberalizm ilkesinin uluslararası düzeyde uygulanması anlamını taşıyan bu ilke 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi kararlarıyla pekiştirilmişti.⁴⁰ Kongrede ana fikir, tüm çabaların ekonomik kalkınmayı hedeflemesi ve bu amaçla özel sektörün teşvik edilmesi suretiyle yerli üretimin geliştirilmesine çalışılması olmuştur. Sanayi 1929'a kadar gümrük korumacılığında faydalanamasa da, Teşvik-i Sanayi Kanunuyla kimi özendirici tedbirler alınmıştı. Kısaca özel sektörün ekonomide bir pay sahibi olabilmesi için çeşitli tedbirler alınmış ve devlet eliyle özel sektör yaratılmasına çalışılmıştı. Gerek tarımsal alanda gerekse sanayi alanındaki zaafiyeti ve savaş yıkımı dolayısıyla süratli bir kalkınma programlanmış olması, ülkenin bir an önce uluslararası ekonomiye entegrasyonunu gerekli kılmıştır. Cumhuriyetin başından itibaren yabancı sermayeye karşı tutarlı bir tavır takınılmış olduğu ileri sürülemez. Kapitülasyonları kaldırmış olan yeni rejim kuşkusuz yabancı sermayeye karşı

³⁹ DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı*, Ankara, 1973, s.326

⁴⁰ İzmir İktisat Kongresi Kararlarıyla ilgili olarak bkz. A. Gündüz Ökçün (haz.), *Türk İktisat Kongresi Kararları; 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara, SBF Yayınları, 1971

kuşkuludur. Kapitülasyon şartlarıyla gelecek yabancı sermayeye ise kesinlikle karşıdır. Ancak daha önce ifade edildiği gibi gerek tasarruf yetersizliği, gerekse kalkınmak için sermayeye olan ihtiyaç, deneyimlerin aksine yabancı sermayenin teşvikini zorunlu hale getirmiştir. Dahası Cumhuriyetin ilk yıllarında, "Chester Projesi"⁴¹ örneğinde olduğu gibi maceracı sermayeye bile kapıların açıldığı görülmektedir. Özellikle mali imkanların sınırlı olması dolayısıyla bu dönemde yabancıların elinde bulunan tesislerin millileştirilmesi ilerleyen yıllarda daha da hızlanacaktır. Bu dönemde millileştirilen yabancı kuruluşlar Haydarpaşa Limanı İşletmesi(1928), Mersin-Tarsus-Adana demiryolu (1928) ve Mudanya-Bursa hattı(1931) ile sınırlı kalmıştır.⁴² Buna karşın 1930'a kadar alınan neredeyse tüm ekonomik kararlar Türkiye'nin içerisinde yer almak istediği dünyayı "liberal-demokratik" ekseninde seçtiğinin bir göstergesi olmuştur. Bir diğer deyişle savaş boyunca Sovyetler Birliği'nden aldığı yoğun desteğe ve savaştığı güçlerin Batı emperyalizminin temsilcileri olmasına karşın tercih edilen yol duygusal bir intikam ve nefret hissinden çok rasyonel bir gelecek projeksiyonu idi. Bu çerçevede esas hedeflenen, uluslararası ortamın en geçerli teorisi olan Wilsoncu idealizmden çok, o idealizmin içerisinde şekillenen somut statükonun realist bir tercihinin yapmaktır.

İzmir İktisat Kongresinde üzerinde fikir birliğine varılan ekonomik tercihler Türkiye'nin ekonomik gerçekleri ile çelişkili gibi görünse de esas hedef siyasal yönelimin belirlenmesi olduğundan ekonomi çağdaş Batı dünyası ile entegrasyonda bir araç olarak kullanılmıştır. Zira gerek tarımda, gerekse sanayi de tarihsel birikimlerden kaynaklanan ciddi bir zaafiyeti olan Türkiye'nin bir yandan Batı emperyalizmine karşı mücadele ederken diğer yandan de o emperyalizmin en somut ifadesi olan ekonomik liberalizmi bu kadar kolayca benimsemesinin başka bir açıklamasını bulmak oldukça zordur. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının geleceğe ilişkin değerlendirmelerinde ne kadar realist olduklarını da göstermekteydi; tıpkı Wilson'un Amerika için tercih ettiği "idealizmin realistiği" gibi.

Uluslaşmada devlet-ulus Modeli ve Türkiye

Wilsoncu idealizmin en önemli yapı taşlarından bir tanesi de ulusal temelde organize olmuş bir devletler sisteminin kurulmasıydı. Bu ilkenin hayata geçirilmesi ise ona göre iki şekilde mümkün olacaktı. Birincisi, halihazırda uluslaşma sürecini tamamlamış olan topluluklara uygulanacak olan "bağımsızlıklarının hızla tanınması" süreci ki, 14 Nokta'nın 6. ila 14. arasındaki maddeler bu çerçevede değerlendirilebilir. İkincisi ise henüz uluslaşma sürecini tamamlamamış "potansiyel

⁴¹ Colby Mitchell Chester adlı Amerikalı Tuğamiralin öncülüğünde bir grubun,uzun bir süre boyunca, Anadolu'da demiryolları yapımı ve işletmesi başta olmak üzere,bir çok alanda almaya çalıştıkları imtiyazların tamamı için kullanılmaktadır. Chester İmtiyazı olarak da anılan projeye göre, bu grubun kuracağı bir şirket Anadolu'da demiryolları inşa edecek, bunun karşılığında 99 yıl için bu demiryollarını ve demiryollarının iki yanındaki toplam 40 kilometrelik alanda mevcut olan veya bulunacak yeraltı kaynaklarının işletme hakkına sahip olacaktı. Chester grubu bu anlamda, ilki 1908-1914, ikincisi 1922*1923 olmak üzere iki ayrı dönemde imtiyaz almak için girişimde bulunmuştur. Bu konuda bkz. Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss.182-336.

⁴² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984, ss.456-457.

ulusların kendi kaderlerini tayin edebilmelerini" denetleyecek bir uluslararası örgütün kurulmasıdır. (5. ve 14.maddede ele alınmıştır) ve onların ulus inşa süreçlerine destek olunmasıdır. Bu çerçevede önerilen ise Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu ve etnikli siyasal yapıların dağıtılmasıydı.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin önerilen ilkeler doğrultusunda bir model etrafında yapılandırılmasının çeşitli zorlukları bulunmaktaydı. Herşeyden önce uluslaşma sürecinde lokomotif görevi yüklenecek bir burjuva sınıfının bulunmaması ciddi bir eksiklikti. Bu eksik bağımsızlık hareketi sürecinde ve sonrasında (hatta önemli ölçüde günümüzde de) asker sivil bürokratlar tarafından doldurulacaktı. Bu nedenledir ki Türk vatandaşlığı, asker sivil bürokratların öncülüğündeki devlet eliyle bir ulus inşa etme süreci olarak şekillenmiş ve Jakoben bir anlayış doğrultusunda vatandaşlık temelinde dayalı yeni "Türkiyelilik kimliği" oluşturulmuştur. Bu anlayış Wilson'un 'milliyetler ilkesine' uygun olduğu gibi, ABD'de ki uluslaşma pratiğinin mikro ölçekli bir uygulamasına da benzerlikler göstermekteydi.

Gerek Wilson'un 'milliyetler ilkesi' ideali olsun, gerekse Fransız modelinde sunulan uluslaşma süreci ideali olsun kendi içinde "yeni" bir üst kimlik ve bu üst kimliğin inşaa süresini ifade etmekteydi. Bu tıpkı Fransa'da olduğu gibi daha önce Amerikan potasında eriyen bir vatandaşlık yapısına da benzer özellikler göstermekteydi. Her iki süreç de öncelikle bir "ülke" nin varlığına gerek duymaktaydı. Türkiye'de bağımsızlık peşinde koşan kadro tüm dünyaya Misak-ı Milli'yi duyururken, ülkesini diğer bir deyişle taleplerinin fiziki sınırlarını da duyuruyordu. Sonuç olarak, Misak-ı Milli ile çerçvelendiren ve bunu Türkiyeli kimliğinin temel unsuru olarak deklare eden bir modern vatandaşlar ulusu oluşturmak istenmiştir. Buna göre, Türkiye coğrafi bir kavramdı ve Türk halkı da bu topraklarda yaşayan insanlardır.⁴³ 1920'de Anadolu halkından sadece Türkler olarak değil, İslamiyet tarafından birleştirilmiş bir etnik mozaik olarak söz eden⁴⁴ Mustafa Kemal'in, Wilsoncu ilkelerde belirtilen modern ulus kavramını en geniş kapsamlı çerçeveye oturtabilmek adına çoğunluğu sağlayabilecek bir model oluşturmaya çalıştığı özellikle göz önüne alınmalıdır. Nitekim daha önceki tecrübeler ışığında, Osmanlı döneminde en geniş potayı sağlayan Müslümanlık unsurunun –"Osmanlı nüfus sicili görevlilerinin gözünde, yalnız Müslümanlar vardı, asla Türkler, Kürtler ve Araplar yoktu"⁴⁵– modern anlayışla bağdaşmaması, yeni bir ulus inşa modelini kaçınılmaz kılmıştır. Tabandan gelen taleplerde bu yeni vatandaşlar ulusunu destekleyen türdendi. Demografik yapı incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısında oldukça köklü değişimlerin varlığına işaret etmekteydi.

Avrupa'dan başlayarak hızla yayılan milliyetçilik hareketleri, nihayet Anadolu'nun demografik, sosyal ve kültürel yapısını özellikle son yüzyıl içerisinde önemli ölçüde değiştirmişti. Öyle ki artık Anadolu da arta kalan nüfus ileri sürülen yeni ve modern ulus anlayışıyla uyumlu hale gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp sürecinde

⁴³ Haldun Gülalp, "Kapitalizm ve Modern Ulus-Devlet : Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu üzerine Düşünceler. **Mürekkep**, Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin, Sayı.5, Güz 1995, s.13

⁴⁴ Age.s.13.

⁴⁵ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çev. Bilge Umar, Ankara, İnkılap Kitabevi, 1998, s.6.

Balkanlar, Kırım ve Kafkaslardan gelen göçmenler aracılığı ile siyasi ve sosyal alanda yaşanan değişim, daha sonra kültürel boyuta taşınmıştır. Hıristiyanlar (Ermeniler, Rumlar, Süryaniler) ve bir ölçüde Yahudiler, Anadolu'yu terk ederlerken ya da yeni devletin sınırları dışında kalırlarken, Türkiye Cumhuriyeti "içe ve dışa doğru gerçekleşen büyüklü ve küçüklü ama sürekli göç dalgaları arasında kurulan bir ulus-devlet olarak şekillenmişti."⁴⁶ Dahası Lozan Barış Anlaşması⁴⁷ sürecinde Türkiye'nin Wilsoncu öğretiye uygun olarak tasarladığı yeni ulus anlayışını mümkün olduğu kadar geniş bir alanı kapsayacak bir boyutta kullanmayı amaçlamıştı. Bu anlayışla çeşitli nüfus ve toprak taleplerine ilişkin temel tezini "plebisit" yönteminin kullanılması etrafında şekillendiren Türkiye, özellikle Musul tartışmalarında İngiltere'nin muhalefeti ile karşılaşmıştı.

Türkiye, azınlık haklarının garanti altına alınması ve bir anlamda milli sınırların aşındırılmasına dönük Wilson'un stratejisine, iki biçimde müdahale edebilmiştir. Öncelikle Lozan'da karşılıklılık ilkesini karşı tarafa kabul ettirmiş, daha sonra da vatandaşlık tanımını genişleterek, tüm farklılıkları kapsayacak düzenlemeleri öncelikle benimsemiştir. 1926'da kabul edilen Medeni Kanun ile tüm yurttaşların eşitliği ilan edilmiş⁴⁸ ve laiklik ilkesinin benimsenmesi ile de farklı dinsel cemaatlerin aynı bünyede toplanması için gerekli zemin sağlanmıştır. Bu şekilde Wilsoncu ilkelerin dayattığı daraltılmış milliyetçilik anlayışı aşılmış ve Batının Lozan Antlaşması maddelerini⁴⁹ gerçeğe göstererek Türkiye'nin içişlerine müdahale etme arayışları önemli ölçüde törpülenmiştir.

Sonuç

ABD başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de yaptığı konuşmada barışın kurulması için temel ilkeler olarak açıkladığı "14 nokta" programı savaş sonrası kurulan statükonun ana belgesi niteliğindedir. Bu statükonun ana hedefi ise yeni dünyada, dünya halkları arasında "efendilik" kavramı yerine "eşitlik" kavramının ikame edilmesidir.⁵⁰ Ancak ortaya koyulan bu eşitlik ilkesi 20. yüzyıl süresince, ABD'nin *primus inter pares*⁵¹ olacağı bir sisteme doğru evrilecektir.

Wilsoncu kendi kaderini tayin ilkesi, bağımsız ancak küçük pazarlar ile yapılan ticaretten gelecek rantla beslenen bir büyük devletin ana kaynağı haline gelmiştir. Sömürgeleştirmediğini özgürleştirme biçiminde kendisini gösteren bu gelişme, yeni sömürgecilik anlayışının da bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda en

⁴⁶ Akile Gürsoy, "Göç", **Üç Kuşak Cumhuriyet**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s.61.

⁴⁷ Lozan Barış Antlaşması sürecinde Türk tarafının tezleri için bkz. **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980**, Baskın Oran (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.213-238.

⁴⁸ Dominique Schnapper, **Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s.10.

⁴⁹ Lozan'da tartışılan azınlık sorunları hakkında ve Lozan Barış Anlaşmasının azınlıkların korunması (Mad. 37-46) için bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Takım II, Cilt 2, 1973, ss.11-14.

⁵⁰ John Vasquez, **Classics of International Relations**, New Jersey, Prentice Hall, 1996, ss.39-40

⁵¹ "eşitler arasında birinci" anlamına gelmektedir.

maliyetsiz sömürge kazanım yöntemi haline gelen yeni liberal yayılma ile böl ve yönet düşüncesi de pratik bir uygulama alanı bulmuştur.

İngiltere tarafından da son iki yüzyıldır desteklenen liberal ekonominin, diğer kulvardaki uzantısı ise siyasi liberalizm olarak şekillenmiştir. Siyasal liberalizm, kendisini bireysel haklar bağlamında gösterdiği kadar, azınlıkların kendi kaderlerini tayin edebilmeleri anlamında grup hakları bazında da öne çıkmıştır. Bu çerçevede çok uluslu imparatorluklardan, "tek" uluslu devletlere doğru bir dönüşüm gerçekleşmiş ve iki savaş arası dönemi ifade eden, yaklaşık 20 yıllık bir süre varlığını sürdürebilen yeni uluslararası sistem oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti büyük çaplı bir savaşın ardından, istikrar arayışının öncelikli hedef olduğu ancak istikrarsızlığa neden olabilecek pek çok nesnel faktörün bulunduğu bir ortamda kurulmuştur. Gerek devletlerin, gerekse halkların çeşitli dayatmalara maruz kaldığı bu dönemde varolma mücadelesi veren yeni bir devlet olarak Türkiye, sistemin kendisine sağlayabileceği imkanlardan faydalanma arayışında olmuştur. İdealizmin son derece realist bir ideoloji olarak kurgulandığı Wilsoncu yeni düzende, Türkiye'nin tavrı sistemi şekillendiren devletlerle rekabet etmektense, uyumlu bir işbirliği içerisinde olmaktır. Bu çerçevede barış kavramının ana slogan olarak değerlendirildiği Wilsoncu idealizmi tamamlayarak "yurtta sulh, cihanda sulh" sloganını geliştiren Türkiye, en azından "efendilerle eşit bir statüde" Lozan'da sulh masasında yer alabilme imkanını yakalamıştır.

KAYNAKLAR

- ALTAN, Mehmet. **Süperler ve Türkiye, Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986.
- ARMAOĞLU, Fahir . **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.
- ASHLEY, John , GRENVILLE, Soames, **A History of The World In The Twentieth Century**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1994.
- AVCIOĞLU, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984.
- **Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri)**, Çev. Ali Alev, İstanbul, Koral Yayınları, 1990.
- BARKAN, Ömer Lütfi. **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.
- BİLMEZ, Bülent Can. **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- CARR, Edward Hallet , **Twenty Years Crisis; 1919-1939**, London, St. Martin's Press, 1962.
- CEM, İsmail. **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974.

- DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973.
- EMERSON, Rupert. **Sömürgelerin Uluslaşması**, (Çev. Türkkaya Ataöv), Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği yayınları, 1965.
- ERDOST, Muzaffer İlhan. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülkiyet İlişkileri**, Ankara, Onur Yayınları, 1984.
- GLASNECK, Johannes. **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, 1976.
- GÜLALP, Haldun. “Kapitalizm ve Modern Ulus-Devlet : Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu üzerine Düşünceler, **Mürekkep**, Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin, Sayı.5, Güz 1995, s.13
- GÜLBOY, Burak S. **I. Dünya Savaşının Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma**, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.
- GÜRSOY, Akile “Göç”, **Üç Kuşak Cumhuriyet**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- HALLIDAY, Fred “The End of the Cold War and International Relations; Some Analytic and Theoretical Conclusions”, **International Relations Theory Today**, Ed. Ken Booth and Steve Smith, Cambridge, Polity Press, 1996.
- HARRISON, Horace V. **The Role of International Theory in International Relations**, London, Van Nostrand Company, 1964.
- HOBSBAWM, Eric. **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi , İstanbul, 1996.
- HOLLIS, Martin and Steve SMITH, **Explaining and Understanding International Relations**, Oxford, Clarendon Press, 1991.
- HUREWITZ, J.C. “Türk – Amerikan İlişkileri”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, Dr Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, Araştırma Dizisi:1, 1983.
- HÜSREV, İsmail. “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü”, **Kadro**, No.14, 1933.
- KENNEDY, Paul , **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İstanbul, İş Bankası Yayınları,1990.
- LANGLOIS, Georges. BOIMENU,Jean. LEFEBVRE, Luc. REGIMBALD, Patrice **20.Yüzyıl Tarihi**, (Çev.Ömer Turan), İstanbul, Nehir Yayınları, 2000.
- LINK, Arthur S. **Woodrow Wilson Revolution, War and Peace**, Wheeling, Illinois, Harlan Davidson, Inc., 1985.
- McCARTHY, Justin. **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çev. Bilge Umar, Ankara, İnkılap Kitabevi, 1998.

- MERAY, Seha (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Takım II, Cilt 2, 1973.
- ORAN, Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (Haz). **Türk İktisat Kongresi Kararları; 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara, SBF Yayınları, 1971.
- ÖKÇÜN, A.Gündüz. **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü, 1914-1922**, İstanbul, SPK,1997.
- SARICA, Murat **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul, İ.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982.
- SCHNAPPER, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.
- SHARP, Alan "The Genie That Would not Go Back into the Bottle: National Self-determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement", Seamus Dunn and T.G.Fraser (ed.), **Europe and Ethnicity The First War and Contemporary Ethnic Conflict**, London, Routledge, 1996.
- TANÖR, Bülent. **Kuruluş Üzerine 10 Konferans, (Türkiye; 1920 Sonraları)** İstanbul, Der Yayınevi, 1996.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim. **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1983.
- VASQUEZ, John; **Classics of International Relations**, New Jersey, Prentice Hall, 1996.
- WALLERSTEIN, Immanuel **Liberalizmden Sonra**, (Çev.Erol Öz), İstanbul, Metis Yayınları, 1998.
- WILSON, Woodrow, "The World Must Be Safe For Democracy, The Fourteen Points, **Classics of International Relations**, Ed. John A.Vasquez, New Jersey, Prentice Hall, 1996.
- YAŞA, Memduh. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını,1980.